

BUHARA: TÜRKİSTAN'DA ÇOK KÜLTÜRLÜ BİR KENT

Hammet ARSLAN*

ÖZ

Günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Buhara kentinin uzun bir geçmişi vardır. Uzun tarihsel süreçte Türkler, Farslar, Yahudiler, Araplar, Ruslar başta olmak üzere kentte birçok etnik unsur ve birbirinden farklı kültür varlığını sürdürmüştür. Açık bir müze kabul edilen tarihi Buhara kenti, UNESCO kültürel miras listesinde yer almaktadır. Gerek tarihî bir ticaret yolunda konumlanmış olması gerekse de ürettiği ticari ürünler nedeniyle kente uğrayan tüccarlar hem maddi hem de kültürel anlamda kentin zenginleşmesine katkı sağlamışlardır. Dolayısıyla Buhara önemli bir ticaret, kültür ve eğitim merkezi olmuştur. Kent aynı zamanda farklı dini geleneklere mensup insanların buluşma noktası haline gelmiştir. Biz bu makalemizde (i) Buhara kentinin çok kültürlü yapısına zemin hazırlayan unsurları (ii) kentte hangi etnik ve dini unsurların bir arada yaşadığını ve onların öne çıkan yönlerini (iii) kentin çok kültürlülük tecrübesinin günümüz Türk dünyası açısından sunabileceği ekonomik, sosyal ve kültürel fırsatları ortaya koymayı hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Buhara, İpek Yolu, Çok Kültürlülük, Ticaret, Hoşgörü

BUKHARA: A MULTICULTURAL CITY IN TURKESTAN

ABSTRACT

The city of Bukhara, which is currently located within the borders of Uzbekistan, has a long history. In the long historical period, Turks, Persians, Jews, Arabs, Russians and many other ethnic elements and different cultures lived in the city. The historic Bukhara city, considered an open museum, is on the UNESCO cultural heritage list. The merchants who came to the city due to the fact that the city is located on a historical trade route and its commercial products have contributed to the enrichment of the city both materially and culturally. Therefore Bukhara became an important center of trade, culture and education. The city has also become a meeting place for people belonging to

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, hammet.arslan@deu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4703-9952.

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 30/10/2018

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 19/11/2018

different religious traditions. In this article we aim to reveal (i) elements that set the ground for the multicultural structure of the city of Bukhara (ii) which ethnic and religious elements live together in the city, and their prominent aspects (iii) economic, social and cultural opportunities that the city's multicultural experience can offer for today's Turkish world.

Keywords: Bukhara, Silk Road, Multiculturalism, Trade, Tolerance

Giriş

Buhara kenti, bugün Özbekistan Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde yer almaktadır. Kent, Zereşan veya bir başka adıyla Soğd nehrinin aşağı havzasına kurulmuştur. Yerleşim yeri, nehrin taşıdığı alüvyonlu topraktan oluşan bir ova olduğu için ekip biçmeye uygundur. Ayrıca etrafındaki ormanlık alanlarda av yapabilme imkânının olması tarihin her döneminde bölgeye olan ilgiyi arttırmıştır. Bu yüzden kentin kurulduğu bölge tarihte değişik milletlere ev sahipliği yapmıştır. Bu bölgeyi insanların yerleşim mekânı olarak tercih etmesi, burada medeniyetin gelişmesine ve düzenli bir hayatın oluşmasına katkı sağlamıştır. (Şeşen, 1992, s. 363; Kurt, 1998, ss. 41-42)

Buhara'nın tarihinin çok gerilere gittiği belirtilmektedir. Ancak şehrin ilk kurulumuna dair net bir bilgi yoktur. Bununla birlikte kentte yapılan arkeolojik kazılar şehrin geçmişinin 2700 yıldan daha gerilere gittiğini göstermiştir (Kurt, 1998, s. 43). Önemli bir konumda olmasından ötürü bütün milletler şehri kontrolüne almak istemişler, çıkan savaşlarda şehir yıkılmıştır. Ancak şehir her defasında aynı konum ve plan üzerine yeniden kurulmuştur. Bu yüzden şehrin kurulum yeri, tarih boyunca hiç değişmemiştir (Şeşen, 1992, s. 364).

Buhara'ya tarih boyunca çok değişik isimler verilmiştir. Mesela, An, Ansi, Ango, Numi, Fuho, Buho, Buhu, Bute, Buhala, Puhala bu isimlerden bazılarıdır. Bunlar kentin doğasına veya kentte yaşayan insanların inançlarına göre verilmiş isimlerdir. Buhara adının ilk defa Puhaha şeklinde tahmini olarak 630 yılında Çinli seyyah Hüang-Tsang tarafından kullanıldığı ifade edilmektedir (Şeşen, 1992, s. 363). Buhara ismiyle ilgili bir başka iddia da şehrin adının Budist manastırları için kullanılan bir sözcük olan *vibaradan* geldiği yönündedir. Kentte çokça *vibara* bulunmasından ötürü bu sözcüğün dönüşerek Buhara halini aldığı ifade edilmektedir. (Turan, 1995, s. 64; Barthold, 1970, s. 761). Buhara isminin 'öğrenim merkezi' anlamına gelen *buhar* sözcüğünden türediği de

kaynaklarda geçmektedir (Frye, s. 3). 'Tacirler şehri' anlamına gelen *Şehr-i Baçarakanan* (Narşahi, 2013, s. 33) ismi de şehrin önemli bir ticaret yolu üzerinde kurulması ve halkın büyük çoğunluğunun ticaretle uğraşmasından ötürü verilmiştir (Kurt, 1998, s. 45-46).

I- Buhara: Cazibe Merkezi

Tarihsel süreç içerisinde insanlar hayatlarını rahat bir şekilde sürdürebilecekleri ve imkanları bol olan şehirlerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu yüzden hem maddi, hem fikirselsel hem de manevi olarak huzur içerisinde olabilecekleri yerlere göç etmişlerdir. İşte Buhara, bu bahsettiğimiz arayışlar içerisinde olan insanlar için cazibe merkezi olma özelliğini hep sürdürmüştür. Buhara'nın çok çeşitli gelir kaynaklarının olması şehrin ve halkın zenginleşmesini sağlamıştır. Şehirde ve civarında tarım, ticaret, el sanatları, avcılık gibi değişik geçim ve kazanç imkânları bulunmaktadır. Kent ayrıca insanların düşünce ve inançlarını özgürce yaşayabildiği bir ortama sahip olmuştur. Düşüncesi ve inancından ötürü evlerinden uzaklaşan insanlar için Buhara bir nefes alma noktası olmuştur. Bu yüzden Buhara tarih boyunca daima ilgi odağı olmuş ve göç almıştır.

Buhara, Türkistan sıradağlarının doğusundan doğan ve Tacikistan'dan geçen Zereşan nehrinin getirdiği alüvyonlu bir ovada kurulduğu için kentin önemli geçim kaynaklarından birisi tarım olmuştur. Kazılarda bulunan orak, tırpan gibi muhtelif tarım aletleri çiftçiliğin çok eski zamanlara kadar gittiğinin delili kabul edilmektedir. Bölgede kavun, karpuz, erik, üzüm, arpa ve buğday başta olmak üzere değişik ürünlerin tarımı yapılmıştır. Buhara civarı, verimli bir buğday ambarı olmasından dolayı bölge halkının hiç kıtlık çekmediği belirtilmektedir. Buhara arazisinin yemyeşil ve bahçelerin etrafında sulama kanallarının olduğu kaynaklarda anlatılmaktadır. Bereketli bir ova olmasından dolayı birkaç dönümlük bir arazinin üç-dört kişilik bir ailenin geçimini sağlayabileceği belirtilmektedir (Kurt, 1998, s. 125-127).

Buhara, tarihi İpek Yolu üzerinde yer almasından dolayı önemli bir ticaret merkezi olmuştur. İpek Yolu tek bir yol olmayıp Orta Asya'yı baştanbaşa geçerek Doğu ile Batıyı birbirine bağlayan muhtelif yollar ağıdır (Elisseeff, 2001, ss. 1-2; Waugh, 2007, s. 4; Foltz, 2010, s. 1; Boulnois, 2005: 66). Kent, seyahat halindeki tüccarların başlıca uğrak yerlerinden birisi olmuştur. Tüccarlar hem Doğu-Batı-Güney güzergâhı üzerinde dinlenme fırsatı bulmuş, hem de kentin ticari faaliyetine katkı

sağlamışlardır. Kent civarında üretilen tarım ürünleri de bu tüccarlar aracılığıyla başka bölgelere nakledilmiştir. Buhara'da kurulan pazarlarda envai türde tarım ürünleri, değişik hayvanlar, bakır eşyalar, el yapımı malzemeler alınıp satılmıştır. Bu pazarlar şehre ekonomik bir canlılık vermekteydi. Yılda bir kez de geniş katımlı bir panayır yapılmaktaydı. Ayrıca Buhara'nın köylerinde de her ay aynı adla anılan panayırlar yapılırdı (Biruni, 2011, s. 227). Bütün bu ticari aktiviteler şehrin ekonomik açıdan zenginleşmesini sağlamış, şehre olan ilgiyi arttırmıştır. Ticari bir hareketliliğin içerisinde büyüyen Buhara'lı gençler, erken yaşlarda kervanlarla değişik bölgelere giderlerdi. Bu durum Buhara'daki ticaret kültürünü göstermesi açısından önemlidir (Kurt, 1998, s. 128; Şeşen, 1985, s. 224-225).

Buhara, milattan sonraki yıllarda jeopolitik açıdan önemli ticaret yollarının birleşim noktasında yer almaktaydı. Bu yollardan ilki Çin'den başlayıp Gobi çölünü kuzeyden aşarak Aksu ve Talas üzerinden Buhara'ya, oradan da Bağdat ve doğu Akdeniz'e ulaşmaktaydı. Bu yola İpek Yolu'nun kuzey hattı denilmektedir. Güney hattı olarak bilinen ikinci yol, yine Çin'den başlayıp Gobi çölünün güneyinden Kargılık, Hotan, Kaşgar, Andican, Kokand, Semerkant'tan geçerek Buhara'ya gelmekteydi. Oradan da hem Batı güzergahına bağlanmakta hem de Baktriya ve Taksila üzerinden Hindistan'a ulaşmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında Buhara, kıtaları birbirine bağlayan merkezi bir noktada yer almaktaydı. Buhara, sahip olduğu ticari hareketlilik nedeniyle her türlü mala ve eşyaya kolay ulaşılabilen bir merkez olmuştur. Çünkü Doğuda ve Batıda üretilen ürünler mutlaka Buhara üzerinden nakledilmekteydi. Çin'de üretilen ipeğin en önemli satış pazarlarından birisi Buhara idi. Buhara'ya gelen ipekler İran üzerinden Bizans topraklarına; Afganistan ve Pakistan geçitlerinden de Hindistan'a nakledilmekteydi. Hindistan'dan yola çıkan baharat kervanları için de Buhara önemli bir durak olmuştur (Kurt, 1998, s. 128-129; Bentley, 1993, ss. 32-33).

Buhara halkının bir diğer geçim kaynağının ise dokumacılık olduğu anlaşılmaktadır. Etraftaki yörük ailelerden gelen koyun ve keçi yünlerinden elde edilen ipler dokunarak kaliteli kıyafetler üretilmiştir. Soğuk iklim nedeniyle bu yünlü kıyafetler bölgede büyük rağbet görmüştür. Artan rağbetle birlikte büyük dokuma tezgâhları kurulmuştur. Üretimin artmasıyla da bölgedeki ticari yapıdan istifade edilerek başka bölgelere nakledilmiştir (Kurt, 1998, s. 131-132). Ayrıca halı, yastık,

dşek, çarşaf, çadır ve seccade gibi ihtiyaç malzemeleri de Buhara'daki atölyelerde dokunmuştur (Narşahi, 2013, s. 33).

Buhara ayrıca altın ve gümüşün ustaca işlendiği bir kent olmuştur. Değişik ss ve ziynet eşyaları büyük bir maharetle hayat bulmuştur. Buhara altın işçiliğinin n birçok bölgeye yayılmıştır. Tüccarlar da artan talepleri karşılamak amacıyla bölgeyi sıklıa ziyaret eder hale gelmiştir. Bunların yanı sıra kılıç, mızrak, akı gibi savaş araç gereçleri de yapılmıştır. Buhara'da üretilen el yapımı ahşap malzemelerin de yüksek fiyatlarla alıcı bulunduğu (Kurt, 1998, s. 134) kaynaklarda ifade edilmiştir.

Buhara, hem merkezi bir konumda olması hem de evre kültürlerle olan etkili iletişimi sayesinde tarih boyunca zengin bir kültürel çeşitliliği barındırmıştır. Bundan ötürü sosyal hayat daima canlılığını korumuştur. Buhara'da aynı anda birak dilin bir arada kullanıldığı dönemler olmuştur. Kentte Türkçe, Soğca, Farsça, Arapça dilleri kullanılmıştır. Bu dillerle yazılan edebi metinler kültürel zenginliğin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Buhara aynı zamanda önemli bir eğitim-ğretim merkezi olma geleneğini daima sürdürmüştür. İslam ncesi dönemde başlayan bu gelenek İslamiyet'in kente gelişiyle daha sistemli hale gelmiştir. Kent merkezi ve köylerdeki ev ve mescidlerde dini ağırlıklı derslerin okutulduğu bilinmektedir. Burada eğitim veren hocalar ve onların yetiştirdiği öğrenciler önemli eserler kaleme almışlardır. Buhara'da yetişen en önemli İslam alimi ise Buhari'dir. şehirde onun dışında başka alimler de yetişmiştir. Ayrıca aslen Buhara'lı olup da başka şehirlerde ders veren hocalar da şehrin ilim dünyasında tanınmasına öncülük etmişlerdir (Kurt, 1998, ss. 349-350).

II- Buhara: Çok Milletli Bir Kent

Buhara verimli bir ova üzerine kurulduğu için tarihte pek çok millete ev sahipliği yapmıştır. Kaynaklarda şehre yerleşen ilk milletin Türkistan halkı olduğu ifade edilmektedir (Narşahi, 2013, ss. 17-32). M yedinci yüzyılda Buhara'da Saka hükümdarı liderliğinde Türklerin yaşadığı belirtilmektedir (Firdevsi, II/6-46; Kurt, 1998, s. 101). Buhara'ya oldukça yakın olan Ceyhun nehrinin kıyılarında Türklerin yaşadığı bilinmektedir. Dolayısıyla Buhara'da Türklerin yaşadığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Buhara'da iğil, Koy, mk/Comuk boylarının yaşadığını biliyoruz. Bunların Buhara'nın imarında ve ekonomik gelişmesinde ciddi katkıları olmuştur (Nazmiye Togan, 1964, 37; Z. Velidi Togan, 1970, 50;

Kurt, 1998, s. 103). “Batı Türkleri Buhara ve Taşkent gibi şehirlere Türk damgasını vurarak şehirli kültürün ileri örneklerini ortaya koymuşlardır” (Günay ve Güngör, 1998, s. 136).

Buhara'ya MÖ ikinci yüzyılda yerleşen Yüecilerin kimliği konusunda tartışmalar vardır. Bazı araştırmacılar onları Türklerin atası kabul ederken, bazıları ise bu konuda sessiz kalmışlardır. (Kurt, 1998, s. 102) Yüecilerden sonra Buhara'da Eftalitler olarak da bilinen Akhunlar devleti kurulmuştur. Bunların da kökeni konusunda tartışmalar vardır. Türk veya Fars kökenli olabilecekleri ifade edilmektedir. Onları Hunların torunları kabul eden araştırmacılar da vardır (Kurt, 1998, s. 103). Bu durum da onların Türk kökenli olduklarını güçlendirebilecek niteliktedir (Christian, 1998, s. 248).

Buhara kentinde yaşayan bir diğer millet ise İran kökenli Farslılardır. Miladın ilk yıllarından itibaren Farslılar Buhara'yı da içine alan bölgelerde yaşamaya başlamışlardır. Onlar bu bölgede genellikle ticaretle uğraşmışlardır. Göktürklerin Akhunları mağlup etmesi Buhara bölgesinde Fars yerleşimine hız kazandırmıştır (Z. Velidi Togan, 1970, 54). Farslıların bu bölgeye göçlerinin büyük kitleler halinde gerçekleşmediği belirtilmektedir. Ancak Fars göçü kitle halinde olmamasına rağmen az ama süreklilik arz etmesinden ötürü bir süre sonra etkisini göstermiştir. Bunu da bölgede konuşulan dil tercihinde görebilmekteyiz. Zira Soğdca ve Türkçe'nin yerini Farsça dil ailesi almıştır (Z. Velidi Togan, 1970, 74; Kurt, 1998, s. 104-105).

Buhara civarında yaşamış bir başka millet olan Yahudilerin bölgedeki geçmişlerinin ne kadar gerilere gittiği konusu çok net değildir. Burada bulunan Yahudiler Farsça konuşmaktadır. Bu durum onların Babil'den gelmiş olabilecekleri tezini güçlendirmektedir. (Kurt, 1998, s. 105-106). İslam'daki fetih hareketleriyle Buhara'ya Arapların da geldiği görülmektedir. Yerli halk kendi arazilerinin bir kısmını, aralarında yaptıkları anlaşma gereği Araplara vermiştir. Böylece arazi sahibi olan Araplar, Buhara civarına kalıcı olarak yerleşmiştir. Araplar Buhara'da yaşadıkları bölgelere kendi adlarını vermişlerdir (Narşahi, 2013, ss. 80-82; Kurt, 1998, s. 106)

III- Buhara: Çok Dinli Bir Kent

Buhara ekonomik gelişmişliğin yanı sıra kültürel açıdan da zengin bir kent olmuştur. Ticaret amacıyla kente gelen veya uğrayan tüccarlar

kentin kültürel açıdan zenginleşmesini sağlamıştır. Ticari aktiviteler esnasında sadece mal alım satımı yapılmamış aynı zamanda insanlar birbirlerinin kültür ve düşüncelerini de öğrenmişlerdir. Böylece hem Buhara'nın yerlileri şehre gelen yabancı tüccarlarından hem de tüccarlar yerli halktan etkilenmiştir. Dolayısıyla fikri ve kültürel açıdan karşılıklı bir etkileşim söz konusudur.

Buhara, tarih boyunca değişik dinlere ev sahipliği yapmıştır. Bu dinlerin başında da Budizm gelmektedir. Budizm Buhara'ya ticaret yolunu kullanan keşişler tarafından getirilmiştir. Maurya İpmaratoru Aşoka döneminde Hindistan'da oldukça huzurlu bir ortam yakalayan Budistler, bu hanedanlığın yıkılmasından sonra sıkıntılı bir döneme girmişlerdir. Hindu inançlarını savunan Sunga hanedanlığının iktidarı ele geçirmesiyle Hindistan'dan kovulan keşişler Hindistan, Orta Asya, Çin g zerg hında ticaret yapan tüccarların kervanlarına katılarak önce Hindistan'dan Orta Asya'ya gelmiş, oradan da bir süre sonra Çin'e geçmişlerdir. Mahayana Budizmi'ne mensup keşişler için Buhara ve civarı bir sığınak görevi görmüştür.

Kuşan imparatorları dinlere karşı hoşgörülü bir tutumları olduğu için onların sikkeleri İran, Hint ve Budist unsurları ihtiva eder. (Foltz, 2010, s. 45; Emmerick, 1987, s. 401; Harmatta, 1994, ss. 317-318). Kuşanların ikinci kralı Vima, İpek Yolu'nu kontrol altına almak için Hint dinlerine sempatik yaklaşmıştır. Çünkü o dönemde Hintliler, Buhara'nın da içerisinde olduğu Ceyhun (Oxus) bölgesinde ticaret yapıyorlardı. Vima'dan sonra tahta çıkan I. Kanişka (MS 127-151) İpek Yolu'nu kontrol altına alma idealini sürdürmüştür. Kaynaklarda ikinci Aşoka diye anılan I. Kanişka başta Buhara olmak üzere Orta Asya'da manastırlar (vihara) ve tapınaklar (stupa) inşa ettirerek Budizm'in yayılmasına katkı sağlamıştır. (Foltz, 2010, s. 45; Kitapçı, 1994, s. 63). Arkeologlar Buhara'da yaptıkları kazılarda yerin 12 metre derinliğinde miladın başlarında inşa edildiği düşünülen bir manastır bulmuşlardır. Bunun yanı sıra bölgede başka Budist manastırlarının varlığı da söz konusudur. Bu yüzden Budist manastırları için kullanılan *vihara* sözcüğünün dönüşüme uğrayarak Buhara halini aldığı da ifade edilir. Kazılarda ayrıca birçok heykelin bulunmuş olması (Kitapçı, 1978, s. 328) bölgede Budizm'in yaygın bir din olduğu yorumlarını güçlendirmektedir. Kuşan imparatorluğunun sanat anlayışında Budda'nın en popüler temsili gelecekte ortaya çıkacak olan Maitreya'dır. Bu düşüncenin Zerd ştilikteki mesih düşüncesinin bir yansıması olduğu ifade edilir (Sponberg and

Hardacre, 1988, s. 46). Üçüncü asırdaki Çin Budist kaynaklarında Kuşan topraklarının Budizm'in merkezi olduğu ifade edilir (Litvinsky, 1979, s. 25).

Buhara'daki keşişler İpek Yolu'nu kullanarak İç Asya'ya oradan da Çin'e ulaşmışlardır (Arslan, 2018, ss. 1-21). Budizm'in Çin'e girmesinden sonra din olarak Budizm'i benimseyen bazı keşişler hacı olmak için Budda'nın doğduğu topraklara gitmek için yola çıkmıştır. Bu yolculuğu yapanlardan Budist hacı Hiuen Tsang 630'lu yıllarda Buhara'yı ziyaret etmiş ve burada vihara adı verilen birçok Budist tapınağı ve bu tapınaklarda yaşayan birçok Budist keşiş görmüştür (Turan, 1995, s. 64; Günay ve Güngör, 1998, s. 148).

Buhara'da Budizm'in yerini üçüncü yüzyıldan itibaren Sasani devletinin hâkimiyetiyle Zerdüştilik almıştır. Budist tapınakları, Mecusi tapınakları olan ateşgedeye dönüştürülmüştür (Kitapçı, 1977, s. 52; Barthold, 1975, s. 55; Narşahi, 2013, ss. 27, 34; Kurt, 1998, s. 219-221; Naskali, 2009, ss. 174-176). Biruni Buhara'daki Mecusilerin Nevruz bayramını önemsediklerini ve bu bayramı kutlarken ateşgedede toplandıklarını ifade etmektedir (Biruni, 2011, s. 226). Buhara'nın ve ticaret yolunun hâkimiyetinin İranlılara geçmesi Zerdüştiliğin bölgedeki gücünü arttırmıştır. Bu güçlenmenin doğal bir sonucu olarak ateşgede sayısı hızla artmıştır. Neticede Buhara kenti Zerdüştiliğin kültürel bir merkezi haline gelmiştir (Kurt, 1998, s. 222-223). Biruni Buhara'daki Soğdların yerli bir kavim olduğunu ve İranlıların usulünü uyguladıklarını (Biruni, 2011, s. 49) ifade eder.

Buhara'nın çok kültürlü yapısında hayat bulan dinlerden birisi de Hıristiyanlıktır. Buhara'ya Hıristiyanlık MS üçüncü veya dördüncü asırdan itibaren girmiştir. İlerleyen dönemde bölgede özellikle Hıristiyanlığın Nesturi kolu etkili olmuştur. Benimsedikleri farklı bir teolojik anlayışla ana gövdeden ayrılan Nesturiler, kendilerine uygulanan baskı ve zulümden ötürü önce İran sonra da Buhara ve çevresine sığınmıştır. Çünkü Buhara tarih boyunca farklı inanç ve düşüncelere hoşgörülü yaklaşımıyla tanınmıştır. Budistlerle Zerdüştiler arasındaki nüfuz mücadelesinde Nesturiler güçlenerek bölgede ibadet için kiliseler yapmışlardır (Kurt, 1998, s. 227-228).

Buhara'da yaşayan dinlerden birisi de Yahudiliktir. Kentte ve civarında yaşayan Yahudiler için 'Buhara Yahudileri' tabiri

kullanılmaktadır. D. Arık'ın ifade ettiği üzere onlar için Orta Asya Yahudileri, Yerli Yahudiler, Fars-Tacik Yahudileri, Milli Azınlık gibi isimler de kullanılmıştır (Arık, 2005, s. 43). Yahudilerin Buhara'ya ne zaman geldikleri konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Buhara idarecilerinden birisi şehrin ekonomik yapısına farklı bir katkı sağlamak amacıyla Yahudi zanaatkrları şehre davet etmiştir. Bir başka rivayete göre Buhara hükümdarı, amansız bir hastalığa yakalanan eşini tedavi etmesi için İnan'dan Yahudi bir doktor davet etmiştir. Eşi iyileştikten sonra tedavi karşılığında Yahudi doktordan Buhara'ya yerleşmesini istemiştir. Doktor da on aileden oluşan Yahudi akraba ve dostlarıyla izin verilmesi halinde şehirde kalabileceğini söylemiştir (Arık, 2005, s. 47). Yahudilikte toplu ibadet için ergen on erkeğin gerekli olmasından ötürü, Yahudi doktor bu yüzden on aileye izin verilmesini istemiş olabilir.

Tarihi kaynaklarda yer alan rivayetlere göre Asurlular İsrail (Yahuda) krallığını ele geçirince Yahudileri Habor'a sürgün etmiştir. Kutsal Kitap'ta geçen Habor (II. Krallar, 17:6) sözcüğü, bazı araştırmacılarca Buhara olarak yorumlanmıştır (Bacher, III/292). Bir başka rivayete göre Yahudiler Buhara'ya M 515'te Babil sürgününden kurtulduktan sonra gelmişlerdir (Arık, 2005, ss. 47-48). Zira kaynaklarda Babil'deki sürgün hayatından kurtulan Yahudilerin bir kısmının Kudüs'e dönmeyip dünyanın değişik yerlerine dağıldıkları ifade edilmektedir.

Buhara ve civarında yaşadığı bilinen dinlerden olan Maniheizm, kenti İnan ve Bizans zulmünden kurtuluş yeri olarak görmüştür (Kurt, 1998, s. 229). Çünkü Buhara çok kültürlü ve hoşgörülü yapısıyla her zaman sıkıntı içerisinde olan insanların sığnağı olmuştur. Değişik din mensupları burada dinlerini rahatça yaşama fırsatı bulmuşlardır.

Buhara ve civarına en son gelen din ise İslamiyet olmuştur. İslamiyet Buhara'ya şehir Müslümanlar tarafından fethedilmeden daha önce gelmiştir. Çünkü Müslümanlarla ticari ilişkileri olan şehir halkı, İslam'ı tanıma fırsatı bulmuştur. Müslüman idarecilerin katkıları, Müslümanların samimiyeti ve İslami ilkelerin yaşam tarzlarına uygunluğu bölgenin İslamlaşmasında etkin olmuştur (Kurt, 1998, s. 274-275). Buhara farklı dinlere inanan insanlara daima ev sahipliği yapmıştır. Ticari hareketlilik şehrin kültürel ortamının güçlenmesini ve karşılıklı anlayışın gelişmesini sağlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde sıkıntılı dönemler yaşayan farklı din mensupları Buhara'ya gelerek dinlerini rahatça yaşayabilmişlerdir. Buhara'nın çok milletli yapısı zgr bir düşünce ortamının gelişmesini sağlamıştır.

Sonuç

Buhara'nın da önemli bir durak olduğu İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması ticaret, altyapı, lojistik, kültür ve siyaset alanlarında işbirliği imkânlarının güçlendirilmesi anlamına gelecektir. İpek Yolu, ekonomik açıdan dışa açılmayı ve sosyo-kültürel açıdan işbirliğini geliştirmeyi sağlayabilir. Dışa açılma ve işbirliğinin güçlenmesi bu güzergâhta bulunan şehirlerin ve insanların yararına olacaktır. Aynı zamanda bu ekonomik ve kültürel işbirliği dünya barışının korunmasına da katkı sağlayacaktır.

Jeopolitik yapısı itibarıyla İpek Yolu bölgesi, dünyanın en büyük gelişme potansiyeline sahip bölgelerinden biri kabul edilmektedir. Buhara kenti, tarihte olduğu gibi günümüzde de tam olarak Doğu-Batı-Güney yollarının kesişim noktasında yer almaktadır. İpek Yolu'nun canlandırılması başta Buhara şehri olmak üzere bölge şehirleri için büyük fırsatlar sunmaktadır. Buhara ve bölge halkı ticaret, altyapı, lojistik ve kültürel açıdan gelişmeye müsait bir yapı arz etmektedir. Çünkü tarihsel tecrübe ve birikim Buhara şehri ve halkı için en büyük kazanımdır. Tarihsel süreçteki bir arada yaşama ve hoşgörü kültürü bölgenin gelişiminde önemli bir zemin oluşturmaktadır. Bu güçlü zemin, bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan güçlenmesi için günümüzdeki fırsatları çok daha iyi kullanabilmeyi sağlayacaktır.

Buhara'nın çok milletli ve çok dinli geçmişi, şehrin günümüzdeki fırsatları değerlendirebilmesi açısından bir başka önemli tecrübedir. Tarihsel tecrübesi ve birikimiyle kent, barış, kalkınma ve işbirliği açısından uluslararası bir öneme sahiptir. Devletlerarası iletişim, ticari işbirliği ve insanlar arası hoşgörü ortak bir amaca ve kazanca ulaşılabilmesi açısından önemlidir. Buhara, bütün bunlar dikkate alındığında günümüzde büyük bir fırsata sahip gözükmektedir.

KAYNAKÇA

- Arik, D. (2005). *Buhara Yabudileri*, Ankara: Aziz Andaç Yay.
- Arslan, H. (2018). "Budizm'in Çin'e Girişinde İpek Yolunun Önemi ve İşlevi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), ss. 1-21.
- Bacher, W. (1902). "Bokhara", *The Jewish Encyclopedia*, Newyork, vol. III, ss. 292-295.
- Barthold, V. V. (1975), *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Haz. K. Yaşar Kopraman & İsmail Aka, Ankara.
- Barthold, W. (1970). "Buhara", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., cilt II, ss. 761-766.
- Bentley, J. (1993). *Old World Encounters: Cross-Cultural Contacts and Exchanges in Pre-Modern Times*, New York: Oxford University Press.
- Boulnois, L. (2005). *Silk Road: Monks, Warriors & Merchants*, Hong Kong: Odyssey Books.
- El-Biruni, Ebu Reyhan (2011). *Maziden Kalanlar (El-Asar El-Bakiye)*, ev. D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yay.
- Elisseeff, V. (2001). "Approaches Old and New to the Silk Roads", *The Silk Roads: Highways of Culture and Commerce*, Ed. Vadime Elisseeff, Oxford: Berghahn Books.
- Emmerick, R. E. (1987). "Buddhism in Central Asia", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York: Macmillan, vol. 2, s. 401.
- Firdevsi, Ebul Kasım, (1945-1955). *Şehname*, (I-IIIV), Ter: Necati Lugal, İstanbul.
- Foltz, R. (2010). *Religions of The Silk Road: Premod Patterns of Globalization*, 2nd. Ed., USA: Palgrave/Macmillan.
- Frye, R. N. (1965). *Bukhara: The Medieval Achievement*, Oklahoma: University of Oklahoma Press.
- Gnay, . & H. Güngör. (1998). *Türk Din Tarihi*, Kayseri: Laçın.
- Harmatta, J. (1994). "Religions in the Kushan Empire," *History of the Civilizations of Central Asia*, Ed. Janos Harmatta, Paris: UNESCO, Vol. 2, ss. 314-318.

- Kitapçı, Z. (1977). “Bugünkü Türk ve İslam Şehri Buhara’da İslamiyetin Yayılışı ve Yerleşmesi”, *Milli Kültür*, I, 3, ss. 51-55.
- Christian D. (1998). *A History of Russia, Inner Asia and Mongolia*, Oxford: Blackwell.
- Kitapçı, Z. (1978). “Sosyal Siyasi ve Dini Yönleri ile Fetihler Sırasında Aşağı Türkistan (Maveraünnehir)”, *Diyanet Dergisi*, XVII, 6, ss. 325-333.
- Kitapçı, Z. (1994). *Orta Asya’da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler*, Konya.
- Kurt, H. (1998). *Orta Asya’nın İslamlaşma Süreci (Buhara Örneği)*, Ankara: Fecr Yay.
- Litvinsky, B. A. (1979) "Buddhism in Central Asia", *Encyclopaedia of Buddhism*, vol. 4, fasc. 1 , ed., G.P. Malalasekera, Colombo: Government of Ceylon.
- Narşahi, Ebu Bekir Muhammed b. Cafer. (2013). *Tarihü Buhara*, Çev. E. Göksu, Ankara: TTK Yay.
- Naskali, E. (2009). “Sasaniler”, *DİA*, cilt: 6, İstanbul: TDV Yay., ss. 174-176.
- Sponberg A. and H. Hardacre. (1988). *Maitreya: the Future Buddha*, eds., Princeton: Princeton University Press.
- Şeşen, R. (1992). “Buhara”, *DİA*, cilt: 6, İstanbul: TDV Yay., ss. 363-367.
- Şeşen, R. (1985). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara.
- Togan, N. (1964). “Peygamberin Zamanında Şarki ve Garbi Türkistan’ı Ziyaret Eden Çinli Budist Rahibi Hüen-Çang’ın Bu Ülkelerin Dini ve Siyasi Hayatlarına Dair Kayıtları”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, IV, 1-2, ss. 21-64.
- Togan, Z. V. (1970). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul.
- Turan, O. (1995). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Yitik, A. İ. (2004), “Buhara mı Vihara mı: Budizm’in İslam Dönemi Türk Kültürüne Etkileri”, *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri*

Kongresi Bildirileri, 23-27 Eylül 2002, Mersin, Ankara, ss. 1285-1296.

Waugh, D. (2007). "Richthofen's "Silk Roads": Toward the Archaeology of a Concept", *The Silk Road*, Vol. 5, Number 1, Summer, s. 4.